

УДК 599.742.1: 572.6

**ПОШИРЕННЯ І ЧИСЕЛЬНІСТЬ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ НОРКИ
(*MUSTELA LUTREOLA* L., 1766) В УКРАЇНІ****А. Волох**

*Таврійська державна агротехнічна академія
пр. Б. Хмельницького, 18, м. Мелітополь, 72312, Україна
e-mail: herpetology@mediana.net.ua*

Наведено результати дослідження європейської норки в Україні. Проаналізовано причини зменшення її ареалу та чисельності в різних природних зонах. Описано пропозиції щодо організації моніторингу, охорони та відтворення норки й інших рідкісних ссавців.

Ключові слова: ареал, популяція, європейська норка, водойма, вид, Україна.

Європейська норка донедавна була поширеним видом. Сьогодні ж стан угруповань тварин чи не найбільше непокоїть наукову громадськість, оскільки всі вони мають стійку тенденцію до зникнення. Незважаючи на це, екологія норки, її поширення та чисельність вивчені недостатньо [1, 6, 8, 29]. Тож ми намагалися узагальнити вже відомі й нові дані щодо стану популяцій європейської норки.

Головний матеріал для публікації зібрано в 1973–2002 рр. на території Одеської, Запорізької, Херсонської, Миколаївської, Черкаської, Кіровоградської, Полтавської, Дніпропетровської, Волинської та Чернівецької областей унаслідок обстеження узбережжя водойм, пошуку притулків та захистків норки, залишків їжі тощо. Найтриваліші польові дослідження проводили у пониззях рік Дунаю, Дністра та у басейні Середнього Дніпра. З огляду на малу кількість осередків мешкання виду важливе значення мали дані, отримані від мисливців, лісників, рибалок та ін. Для уявлення щодо моніторингу за популяціями європейської норки в Україні використано дані Міністерства статистики (форма 2Тп-Мисливодство).

Раніше в Україні норка європейська траплялася скрізь, окрім Криму. На початку ХХ ст. вона населяла водойми всіх природних зон, але ніде не була численною.

Найбільші осередки норки в Україні були на Поліссі. За даними В. Абеленцева [1], у 60-х роках ХХ ст. тварина мешкала у Волинській, Рівненській, Київській, Сумській та Чернігівській областях. На жаль, пізніше ніхто з теріологів ґрунтовно її поширення тут не вивчав. У 1972 р. ми знайшли сліди перебування норки у Камінь-Каширському і Любешівському районах Волинської області на р. Стохід. Відомо, що вона ще й досі трапляється у Любешівському районі на р. Прип'ять, у Рівненській області на території Зарічнрянського (оз. Нобель, р. Прип'ять) та Костопільського районів (торфові кар'єри в урочищі Соломка, меліоративні канали, р. Горинь) [21]. Є дані щодо виявлення у 2000 р. окремих особин норки у Ківерцівському районі Волині на болотах у Цуманському лісництві (дані М. Хими́на). Навесні 1984 р. цю тварину бачили у місці злиття рік Нереч та Уж у Коростенському районі Житомирської області; 1978 р. на р. Ілля у Поліському районі Київської області добуто одну європейську норку [21], а за даними С. Жили у цей час вона перестала взагалі траплятися у Поліському заповіднику та в прилеглих до нього місцях. У Чернігівській області перебування європейської норки відоме на ріках Рома та Десна (Новгород-Сіверський район), а на Сумщині, її як величезну рідкість ще виявляють у деснянській заплаві на території Середино-Будського району [21].

Європейська норка завжди була звичайною, але нечисленною твариною Карпатського краю. У 60–х роках ХХ ст. її інколи добували браконьєри у водоймах Кіцманського, Заставненського та Вижницького районів на Буковині [36]. На 1980 р. осередок норки був у Львівській області (Сколівський та Турівський райони) і, можливо, у Миколаївському на р. Зубрі [33]. За усними даними Н. А. Полушиної, у той час близько 20 особин мешкало на р. Лихоборці (притока р. Стир) та р. Бутивлі (притока р. Опір). Загалом дослідниця оцінювала чисельність виду у Львівській області на рівні 30 особин. Наприкінці ХХ ст. європейську норку ще виявляли у карпатському регіоні, але скрізь її поширення було дуже локальним, а чисельність – низькою [36]. У 1996–1999 рр. у Чернівецькій області норку фіксували у Глибоцькому районі біля с. Станівці на потічку в басейні р. Серет (урочище Бугаєць), в Герцаївському районі на р. Прут біля с. Горбова та у Сокирянському районі на Дністровському водосховищі поблизу с. Кормань. Є також відомості щодо мешкання норки на р. Білий Черемош у Путильському та Вижницькому районах (дані Ю. Б. Ткачука).

У Карпатах тварина здебільшого мешкає у верхів'ях потоків. У Івано-Франківській області її існування відоме на р. Бистриця Надвірнянська у заповіднику "Горгани" [14] та у Косівському районі (ріки Пістинка, Рибниця, Чорний Черемош; дані Ю. Б. Ткачука), у Закарпатті – в Усть-Чорнянському районі по ріках Брустуриянка, Яблунець, Мокрянка, Янівесь (басейн р. Тересви), де щільність недавно сягала 1 ос./3 км узбережжя, та у Рахівському районі (р. Біла Тиса) [21]. Завдяки створенню Карпатського біосферного заповідника, де 2001 р. було обліковано 24 особини, та інших резерватів, у регіоні є стійкий, хоча і незначний, осередок мешкання виду. З огляду на фрагментарність даних нині можна лише окреслити локалітети поселень норки у гірських потічках басейну р. Чорної Тиси у Чорногірському масиві (Рахівський район), по ріках Мала Шопурка та Середня у Свидівецькому масиві, ріках Терєбля, Терєсва у Широколужанському масиві (Тячівський район) та у Горганах (Міжгірський район). Загальну чисельність європейської норки у Закарпатті наприкінці ХХ ст. оцінювали у 60–80 особин [13].

У лісостепу зазначений вид раніше також траплявся у багатьох водоймах, хоча даних щодо його поширення небагато. Відомо, що європейська норка мешкала на Тернопільщині та Хмельниччині біля лівих приток р. Дністра (ріки Довжок, Збруч), а також на Вінниччині (р. Південний Буг) [1]. Нині тут її осередки збереглися у Хмельницькому, Бершадському і Тростянецькому районах (ріки Дахно, Берладинка) [21]. Ще у довоєнні часи дуже поширеною вона була у Черкаській області на річках Рось, Золотоношка, Вільшанка, Супій та в численних озерах заплави Дніпра. У 1975 р. одну особину застрелено в курятнику на території Канівського заповідника (дані М. Н. Євтушевського). Вона ще й тепер мешкає тут – у 2002 р. перебування виду на одному з озер зафіксувала Н. Ружилєнко. Раніше європейська норка також траплялася і в інших водоймах Черкаської та Кіровоградської областей [1]. Однак, незважаючи на пошуки у 1973–1976 рр., знайти тут її нам не вдалося. На Лівобережжі її виявляли на Полтавщині та Харківщині [1]. У 1976 р. ми безуспішно намагалися знайти сліди діяльності норки у басейні рік Пела на Добрешин, Мерло і Грунь-Ташань. Сучасні знахідки виду тут не відомі, проте вірогідні, оскільки у Полтавській області багато водойм цілком придатні для мешкання європейської норки.

У степовій зоні чисельність виду в більшості місць її перебування була незначною. На Дніпропетровщині ще 1918 р. І. І. Барабаш [2] бачив європейську норку один раз на р. Самарі й два рази – у плавнях р. Дніпра. У 60-ті роки її виявляли на р. Буртичії

(Запорізька обл., Бердянський район, біля с. Малинівки). За даними В. І. Абеленцева [1], норка мешкала у Дніпропетровській, Луганській, де траплялась на всіх лівих притоках р. Сіверського Дінця та у заплавах озер, а також у Донецькій областях. Сьогодні європейська норка збереглася лише в басейні Сіверського Дінця, де є вкрай рідкісним видом, але спеціальних досліджень щодо вивчення її поширеності на території Слобожанщини та Донбасу ніхто не проводив. Відомо лише, що на р. Черепаха в охоронній зоні заповідника «Стрільцівський степ» вона мешкає у двох місцях (близько десяти особин) упродовж щонайменше десяти років [3, 15]. У 80-х роках ХХ ст. перебування виду фіксували на ставах рибокомбінату біля смт Станично-Луганське, а щільність оцінювали у 2 ос./1 тис. га [30]. У незначній кількості норка ще й досі трапляється у цих місцях (дані В. Ветрова і С. Литвиненка). Дуже зрідка цього хижака можна побачити у заповідниках «Хомутовський степ» на р. Грузький Єланчик і «Кам'яні Могили» на р. Каратиш [27]. Проте, на нашу думку, через ізольованість останнього осередку і малу площу придатних для виду угідь ці свідчення є сумнівними і потребують уточнення видового статусу норки, якщо вона там ще збереглася. Знахідки цього хижака відомі на р. Сіверський Донець біля м. Слав'яногірська у Донецькій області та на оз. Клішня у Серебрянському лісництві (Кремінський район Луганської обл.), а також у басейні Деркула на безіменній притоці біля с. Герасимівки та на р. Теплий біля с. Верхній Минченюк (повідомлення О. Кондратенка).

У Нижньому Придніпров'ї європейська норка була порівняно численною до початку ХХ ст. Вона часто траплялася у заплавах озер і була об'єктом полювання [4]. Зокрема, 1924 р. до заготівельного пункту м. Херсона надійшло 50 норкових смушків [34]. Відомо, що зазначений вид мешкав у Запорізькій області на Дніпрі (оз. Леніна, Каховське водосховище) та по деяких притоках [1]. У зоологічному музеї МДУ (м. Мелітополь) зберігається опудало європейської норки, добутої 1953 р. у пониззі р. Конки (Кінські плавні). У гирлі Дніпра біля Цюрупинська, Голої Пристані, Геройського її реєстрували, як типового, але нечисленного представника теріофауни [9]. На території Чорноморського заповідника трапляння норки відомі у Соленоозерній дачі [1], Волижиному лісі та в охоронній зоні (1940, 1967, 1983 рр.) [25]. У 70-ті роки норка зафіксована біля с. Кринки Голлопристанського району Херсонської області (повідомлення Г. М. Суптелі). Однак треба визнати, що сучасна ситуація щодо поширення і чисельності європейської норки у пониззі Дніпра невідома [24]. Ще 1968, 1971–1972, 1985/87 рр. ми регулярно спостерігали у дніпровських плавнях між селами Корсунка і Козачі Лагері американську норку (видова належність виявлена у двох особин, що захлинулись в ятерах). Вона з'явилася тут після 1959 р., коли цей вид почали вирощувати у звірогоспі біля м. Цюрупинська Херсонської області. Упродовж 1988–1995 рр. чисельність норки в господарстві зросла від 6,9 до 11,8 тис. особин. Відповідно, збільшилась і кількість утікачів, які сприяли формуванню нового осередку виду в природі.

За даними А. М. Нікольського [19], наприкінці ХІХ ст. європейська норка не мешкала в Криму, але пізніше з'явилися дані щодо її перебування 1918 р. поблизу м. Керчі, а в 70-х роках – біля с. Портового Роздільнянського району на березі Чорного моря [1]. Відтоді ніяких відомостей щодо існування норки на Кримському п-ові не надходило і нині її тут немає. Тому наведені вище дані, швидше за все, помилкові і стосуються до іншого виду ссавців.

Сьогодні порівняно висока чисельність європейської норки в Україні збереглася лише в Дунайських плавнях, але й тут простежується негативна тенденція. У 1986 р. в

озерах Кугурлуй та Картал мисливці під час вилову ондатри попутно добували до десяти норок щорічно (повідомлення М. Є. Жмуда), проте 2000–2001 рр. під час власних пошуків та опитування ондатроловів удалося підтвердити перебування виду лише на Кугурлуй та у Жебріянських плавнях, де наприкінці 90-х років під час ондатрового промислу добували не менше 20 норок за рік (повідомлення С. Іванова). Наприкінці ХХ ст. на території Дунайського біосферного заповідника та в його охоронній зоні обліковано 390–550 особин. Більша частина угруповання мешкала у вторинній дельті та у водоймах Жебріянського пасма (200–300 особин), менше – у Стенцівсько-Жебріянських плавнях (150–200) та на острові Єрмакова на Дунаї (40–50 тварин) [12]. На жаль, тут на березі оз. Саф'ян, що сполучене через оз. Довге з оз. Кугурлуй, тривалий час була ферма з розведення американської норки. Тому і в Придунав'ї виник осередок виду, який здатен створювати значну конкуренцію європейській норці.

За даними М. В. Роженка [23], ще 1980–1983 рр. у заплавах нижнього Дністра зазначений вид був порівняно рівномірно розподілений по всіх плавнях дельти і мав досить високу – 6–8 слідів/1 км маршруту. Після 1984 р. угруповання почало неухильно зменшуватись; досить довго чисельність була високою лише в прилиманних озерах (Мертвий Турунчук, Вільха, Сафронове та ін.), а щільність становила 3–4 сліди/1 км. Натомість у межиріччі Дністра і Турунчука (озера Біле, Квашене, Горілі, Тудорове та ін.), узбережжя яких раніше досить щільно населяла норка, наведений вище показник знизився до 0,2. Насамперед це було пов'язане із висиханням майже на 90% цієї ділянки, тоді як умови існування виду у прилиманних озерах майже не змінилися. Зазначимо, що достовірних даних стосовно поширення норки в Україні дуже мало. Всі відомі знахідки норки в Причорномор'ї, що підтверджені музейними матеріалами ($n=24$), належать до Стенцівсько-Жебріянських плавнів та узбережжя Дунаю в Ізмаїльському районі Одеської області, а також – до ділянок пониззя Дністра (р. Турунчук та Біляївські плавні) у Біляївському районі Одеської області. Нині європейська норка ще трапляється в заплаві р. Дністер поблизу сіл Паланка (Молдова), Яски, Маяки (Біляївський район), але чисельність її продовжує зменшуватись. Якщо 1987 р. головне ядро угруповання, що в прилеглих до Дністерського лиману плавнях, налічувало близько 60 особин, то 2000 р. тут зареєстровано всього два виводки із загальною чисельністю не більше десяти тварин [23].

Отже, сучасний ареал і чисельність європейської норки в Україні порівняно зі станом на середину ХХ ст. значно скоротилися (див. рисунок). Нині цей вид трапляється лише в Українському Поліссі, в заплавах Нижнього Дунаю і Нижнього Дністра, в Українських Карпатах і в окремих водоймах степової та лісостепової зон.

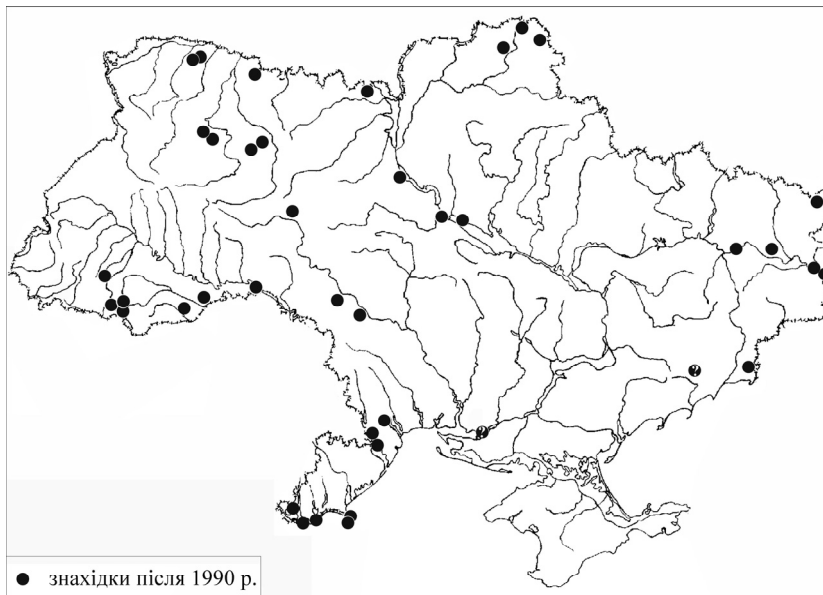
Незважаючи на значне поширення та певне господарське значення, проаналізувати динаміку чисельності зазначеного виду дуже складно, бо нема достовірних даних. З одного боку, це зумовлено спорадичністю поширення європейської норки, практичними і методичними труднощами її обліку, з іншого, – неможливістю відокремлення слідів її діяльності від слідів існування американської норки. Місця перебування, екологія і зовнішній вигляд цих тварин настільки подібні, що визначити видову належність норок у польових умовах можуть лише окремі фахівці. В американській норці відомо 30 мутацій генів (10 домінантних і 20 рецесивних), які визначають забарвлення хутра; тож у деяких місцях уже виявлено тварин з білою плямою на верхній губі, що ускладнює розпізнавання європейського й американського видів у природі [18]. З огляду на це після 1980 р. співробітники Головного управління мисливського господарства України обидва види норок об'єднали в одну облікову групу – норка вільна. Проте і за таких умов її чисель-

ність у багатьох областях фактично не облікують, і тому наведені дані (див. таблицю) необ'єктивно відображають ситуацію щодо обох видів. Окрім того, навіть у разі поліпшення якості обліку за сучасних методичних підходів не можна отримати відомостей про чисельність європейської норки окремо від американської.

Наприкінці 70-х років чисельність європейської норки в країні становила 3-4 тис. особин [1], а на початку XXI ст. її максимальна кількість – 200–250 особин [21] або, за нашими розрахунками, – 350–400.

Процес зменшення ареалу і чисельності європейської норки розпочався дуже давно, і треба визнати, що справжні причини цього явища до кінця не з'ясовані. У Росії, Франції та Білорусі інтенсивне зменшення чисельності європейської норки відбулося внаслідок трансформації річкових заплавл, інтенсивного вирубування лісів на водозбірних площах та розорювання заплавлних біотопів [11, 35, 38]. У Білорусі впродовж 1959–1989 рр. межа поширення виду перемістилася на 400 км у північно-східному напрямі зі швидкістю близько 13 км за рік [27].

У різних місцях України популяція європейської норки зменшилася з різних причин. У Карпатах такими вважають високий ступінь використання річкових долин під сінокоси, городи, для відпочинку, а також для житлового і господарського будівництва [13]. Звичайно великий негативний вплив тут має законодавчо заборонене, але не припинене трелювання заготовленого лісу гірськими потоками, яке руйнує береги, забруднює воду нафтопродуктами та органічними речовинами. На Поліссі внаслідок масштабного осушення боліт у 1976–1980 рр. лише в Житомирській області чисельність особин зазначеного виду порівняно з 1971–1975 рр. зменшилася у три-чотири рази [22]. Майже скрізь в Україні умови існування норки суттєво погіршилися внаслідок перетворення багатьох річок на каскади водосховищ, водами яких лише на Дніпрі було затоплено близько 700 тис. га заплавлних угідь. На стан популяції європейської норки значно вплинули й інші види господарської діяльності людини: забруднення водойм відходами промислово-

Поширення європейської норки в Україні.

го і сільськогосподарського виробництва, розорювання заплавлених угідь уздовж берегів до води, випасання великої рогатої худоби, вирубування дерев та чагарників у прибережній зоні тощо. Сьогодні в Україні можна виділити такі причини зменшення чисельності виду:

- трансформація головних біотопів унаслідок зарегулювання стоку річок греблями гідроелектростанцій, а також осушення зволжених земель та боліт;
- інтенсивне використання річкових заплавлених для потреб сільського господарства, промисловості, рекреації тощо;
- вилловлювання ондатри дуговими капканами, використання яких заборонено Європейським економічним союзом з 1991 р.;
- загибель норки в рибальських сітках та ятерах;
- загибель від нападу вовків та здичавілих собак;
- акліматизація американської норки, що призвела до формування її осередків в Україні і конкурентного витіснення європейського вікарного виду.

Окрім того, для європейської норки становлять певну загрозу гельмінтози, які в інших частинах ареалу мають велику екстенсивність та інтенсивність інвазії [11], а також різні хвороби.

Європейська норка, як цінний хутровий звір, звичайно завжди була об'єктом полювання. Проте в Україні її ресурси ніколи надмірно не використовували. В 1927–1928 рр. на заготівельні бази надійшло 2 300 смушків, а 1928–1929 – 2 298 [5]. У 1947–1959 рр. щорічно заготовляли 60–409 шкірок норки. Найбільше тварин добували в перші два повосенні десятиліття на території Полісся, хоча поодинокі екземпляри смушків надходили з інших природних зон [1]. У 60–90-ті роки внаслідок повсюдного використання під час полювання на ондатру дугових капканів мисливство почало негативно впливати на ресурси європейської норки [6]. На жаль, тоді широкого розвитку набув так званий

Динаміка чисельності норки в Україні (за даними 2 Тп -мисливство)

Області	Р о к и						
	1989	1991	1993	1995	1997	1999	2001
Житомирська	60	144	150	240	295	159	257
Закарпатська	29	20	-	-	22	17	24
Івано-Франківська	-	-	9	-	-	4	4
Чернівецька*	-	-	-	-	-	-	-
Київська	70	257	555	677	758	424	193
Волинська	-	-	5	11	16	48	78
Рівненська	-	-	244	342	487	548	630
Полтавська	-	-	-	-	-	-	1
Луганська	23	9	-	-	58	52	70
Одеська	-	-	-	-	5	-	-
Донецька	12	-	-	-	24	141	75
Харківська	38	76	78	80	94	315	507
Чернігівська	-	734	274	858	327	945	749
Черкаська	-	-	43	149	392	47	69
Хмельницька	-	-	18	145	114	89	153
Разом	236	1310	1376	2502	2592	2789	2810

* У 1994 р. обліковано п'ять особин.

чорний ринок, і смушки багатьох цінних хутрових звірів реалізували нелегально. Тому відомчих матеріалів, що характеризують фактичний видобуток норки, нема. У 1950–1960 рр. на території Херсонської області виловлено близько 181 тис. особин ондатри, у 1961–1966 рр. – 100,5 тис. У Миколаївській області 1960–1966 рр. вдалося заготовити майже 35 тис. смушків цієї тварини, але жодної шкірки європейської норки з цих областей в заготконтори не надійшло. В Одеській області лише 1966 р. заготовлено майже 110 тис. смушків ондатри (пік видобутку), із них у придунайських озерах і лиманах – головних місцях мешкання європейської норки, – 90 тис. [10]. За свідченням М. Є. Жмуда, у 1984–1988 рр. на території Придунав'я майже кожен ондатролов щорічно відловлював дві-десять норок. Подібна ситуація була і в пониззі Дністра, в охоронній зоні заповідника «Стрільцівський степ» та в інших місцях, де також під час видобутку ондатри вилучали певну кількість норок.

На популяції європейської норки значно впливають екологічно близькі види. Завжди вважали, що видра витісняє норку внаслідок трофічної і топічної конкуренції [8]. Під час вивчення цього питання з'ясовано, що щільність населення норки визначена кормовими і захисними умовами біотопу. Про це свідчить велике значення коефіцієнта сукупної детермінації ($R^2=0,81$), проте щільність також безпосередньо залежить від щільності населення видри, що визначає ранговий коефіцієнт кореляції (r_s), який досягає $-0,44$ [26]. Натомість, за результатами інших досліджень [11], суттєвого антагонізму між зазначеними видами взагалі нема.

Уважають, що найнегативніше на угруповання зазначеного виду впливає американська норка *Mustela vison* Schreber, 1777. Уперше в Європу її завезено на початку ХХ ст., але особливого розвитку розведення цього цінного хутрового ссавця набуло у 70-х роках [41, 42]. В Україні безпосередньої інтродукції американської норки ніколи не проводили [20], проте її розведенням займалося багато звірорадгоспів та господарств споживчої кооперації. У 1987 р. поголів'я норки, яку вирощували на фермах, становило 350 тис. тварин. У потужних господарствах вирощували 20–60 тис. особин стандартної норки, яка мала значну гетерозиготність і екологічну валентність, а також представників рецесивних форм – сріблясто-блакитну (генотип *pp*), пастель (генотип *вв*), паломіно (генотип $p^p p^p$) та ін. [18]. Унаслідок великої кількості осередків штучного вирощування американської норки, їхнього переважного розташування у заплавах річок та втечі певної кількості тварин у багатьох місцях сформувалися дикі популяції цього виду. На території Поліського заповідника американська норка з'явилась наприкінці 80-х років з білоруської території, коли європейського виду тут уже не було (усне повідомлення С. Жили). У Черкаській області в 1972–1976 рр. американська форма на всіх притоках Дніпра була досить численною, а європейська траплялася як величезна рідкість. На жаль, таких областей, де б не вирощували американську норку, в Україні немає.

Експериментально доведено, що у разі парування європейської й американської норки (у прямому та реципрокному варіанті) у запліднених самок вагітність закінчується резорбцією ембріонів, і так відбувається репродуктивна ізоляція на ембріональному рівні [31]. Однак це явище у природних умовах виявити не вдалося; натомість зафіксовано значну агресивність американської норки щодо європейської [28]. Окрім того, період парування в американській норки буває у лютому–березні, що на місяць раніше, ніж у європейської, і відбувається у стисліший термін. Представники європейського виду також виявилися малостійкими до таких захворювань, як хвороба Ауески, алеутська хвороба та інші, збудників яких завезено з американською норкою [18]. Отже, на тлі низької

чисельності європейської норки в Україні та інших частинах ареалу за щорічного поповнення втікачами зі звірогосподарств і відповідного збагачення генотипу більша та плодючіша і конкурентоспроможна американська норка отримала велику перевагу над європейською формою. Вона конкурує не тільки з європейською норкою, а й з видрою, освоєюючи недоступні для цього виду водойми та використовуючи більший спектр кормових ресурсів [37]. За розрахунками Г. М. Панова [21], нині в Україні мешкає 8–10 тис. особин американської норки, акліматизація якої значно прискорила процес зникнення європейської.

Проблема збереження та відновлення ресурсів європейської норки на території України сьогодні надзвичайно складна. Ніде в місцях її мешкання, навіть без полювання, не простежено будь-якого збільшення чисельності. Скрізь слабкі осередки європейської норки є ізолятами серед численних угруповань американського виду, і це становить ще одну загрозу для виживання виду. За таких умов суттєве негативне значення для аборигенної норки може мати інбридинг. Унаслідок парування братів з сестрами упродовж трьох поколінь плодючість американських норок зменшилась з 4.3 до 1.07; у деяких випадках простежувалися прояви вродженого каліцтва. Особливо значний вплив інбридингу помітний за малої чисельності тварин [39]. За сучасними уявленнями, процес витіснення аборигенної норки інтродукованою формою триває протягом семи–десяти років після формування її популяцій і призводить до повного зникнення осередків європейського виду [27].

Сьогодні популяції європейської норки мають реальні обриси лише у пониззі р. Дунаю, де мешкає не менше 200 особин, у пригірловій ділянці р. Дністра, у верхів'ях деяких карпатських річок та в басейні р. Сіверського Дінця. Найгірша ситуація склалася в лісостеповій і степовій частині басейну Дніпра, де біотопи європейської норки зазнали найсуттєвішої трансформації, і де є дуже значні осередки американської норки. На думку Г. М. Панова [21], питання про відновлення більшості угруповань європейської норки на території України втратило реальність з появою у фауні країни її сильнішого конкурента. Можна лише сподіватись, що деякі популяції європейської норки ще не втратили здатності до відродження. Важливе значення у цьому процесі може мати значне розширення ареалу ондатри, з якою в норки є взаємовідношення коменсального типу [40]. Об'єктивно цьому може сприяти занепад ондатрового промислу та звірівництва, ліквідація більшості ферм з розведення американської норки і неможливість підтримки генофонду та поповнення її популяцій утікачами.

Окремо треба зазначити, що фактично веденням моніторингу популяцій рідкісних ссавців та їхньою охороною, окрім зубра, рисі та ведмеда, на державному рівні ніхто не займається. Взагалі чисельність більшості тварин, яких занесено до Червоної книги України, нам невідома. Зусилля ж окремих фахівців, що вивчають їхню екологію з власної ініціативи, не вирішують проблеми збереження і не можуть надати громадськості вичерпної інформації про поширення та чисельність тварин. Тому бажано законодавчо закріпити охорону та моніторинг популяцій рідкісних видів за органами системи Міністерства екологічної безпеки України. Доцільно використати досвід Таллінського зоопарку [16] та розплідника при Біологічному інституті Сибірського відділення РАН щодо збереження генофонду європейської норки й інших рідкісних видів [32]. Технологія розведення європейської вікарної форми нічим не відрізняється від технології розведення американської і перевірена на практиці [17]. То ж бажано залучити до її розведення у неволі, як і до розведення інших рідкісних ссавців, фахівців зоопарків України, а також сприяти фінансуванню цієї акції за допомогою державних, обласних екологічних та певних міжнародних

фондів і організацій. За успішного розведення європейської норки в неволі треба зробити спробу її реакліматизації в обмеженій кількості якісних угідь з попереднім вивченням, науковим обґрунтуванням доцільності такої акції та передбаченням можливих популяційних та еволюційних наслідків.

Особливу цінність під час написання статті мали повідомлення В. Ветрова, С. Жили, М. Жмуда, М. Євтушевського, О. Кондратенка, І. Мерзлікіна, Н. Полушиної, Н. Ружиленко, В. Сіренка, З. Селюніної, Ю. Ткачука, М. Хими́на та Ф. Шияна, за що ми їм дуже вдячні.

1. *Абеленцев В. І.* Куницеви // *Фауна України*. Славці. К.: Наук. думка, 1968. Т. 1. Вип. 3. 280 с.
2. *Барабаш І. І.* Нарис фауни степової Наддніпрянщини (колишньої Катеринославщини). Харків: Держвидав України, 1928. 138 с.
3. *Боровик Е.Н.* Численность редких и охраняемых видов млекопитающих в заповедном массиве "Стрельцовская степь" // *Вестн. зоологии*. 1999. № 4-5. С. 80.
4. *Браунер А. А.* Сельскохозяйственная зоология. Одесса: Госиздат, 1923. 435 с.
5. *Великохатько Ф.* Мисливство та охорона природи // *Укр. мисливець та рибалка*. 1930. № 1. С. 10.
6. *Волох А. М., Роженко М. В.* Норка європейська // *Червона Книга України*. Тваринний світ. К.: Укр. енциклопедія. 1994. С. 405.
7. *Волох А. М.* Нарис про ссавців Придунав'я і особливості менеджменту їхніх ресурсів // *Заповідна справа*. 2000. Т. 6. Вип. 1–2. С. 28-35.
8. *Гептнер В. Г., Наумов Н. П., Юргенсон П. Б.* и др. Млекопитающие Советского Союза. Морские коровы и хищные. М.: Высшая шк., 1967. Т. 2. Ч. 1. 1002 с.
9. *Гизенко А. И.* Фауна наземных млекопитающих Черноморского заповедника // *Тез. докл. науч. конф., посвящ. 40-летию Черноморского госзаповедника АН УССР*. К. 1967. С. 20-23.
10. *Григорьев Г. П., Злобин Б. Д.* Состояние и перспективы ондатроводства в Придунайских озёрах // *Охота-пушнина-дичь: Сб. науч. техн. информации*. Киров, 1975. Вып. 49-50. С. 3-11.
11. *Данилов П. И., Туманов И. Л.* Куньи северо-запада СССР. Л.: Наука, 1981. 256 с.
12. *Жмуд М. Є.* Ресурси мисливських ссавців та шляхи їх раціонального використання // *Біорізноманітність Дунайського біосферного заповідника, збереження та його управління*. К.: Наук. думка, 1999. С. 247-252.
13. *Загороднюк І, Покинъчереда В., Киселюк О., Довганич Я.* Теріофауна Карпатського біосферного заповідника // *Вісн. зоології (додаток)*. 1997. 60 с.
14. *Киселюк А. И., Тымчук Я. Я.* Пути сохранения редких видов позвоночных верховьев реки Быстрица Надворнянская (бассейн р. Днестра) // *Сохранение биоразнообразия бассейна Днестра: Материалы междунар. науч. конф.* Кишинёв. 1999. С. 91-93.
15. *Кондратенко А. В., Боровик Е. Н.* Териологические исследования в заповеднике «Стрельцовская степь» // *Вісн. Луган. пед. ун-ту*. 2001. № 11 (43). С. 55–62.
16. *Маран Т.* Создание базы сохранения генофонда европейской норки в Эстонской ССР // *Тез. докл. 1 всесоюз. совещ. по проблемам зоокультуры*. М. 1986. Ч. 1. С. 231-232.
17. *Мошонкин Н.* Разведение европейской норки // *Охота и охот. хоз-во*. 1986. № 7. С. 22-23.

18. Научные основы звероводства / Под ред. В. А. Берестова. Л.: Наука, 1985. 477 с.
19. *Никольский А. М.* Позвоночные животные Крыма // Зап. Имп. АН СПб., 1891 (1892). Т. 68. № 4. 484 с.
20. *Павлов М. П., Корсакова И. Б., Лавров Н. П.* Акклиматизация охотничье-промысловых зверей и птиц в СССР. Киров: Волго-Вятское книж. изд-во, 1973. Ч. 1. 536 с.
21. *Панов Г. М.* Динаміка ареалів та чисельності напівводних хутрових звірів в Україні у другій половині ХХ століття // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. біол. 2002. Вип. 30. С. 119-132.
22. *Подласая А. И., Копеин К. И.* Влияние антропогенных факторов на численность хищных млекопитающих // Тез. докл. 3 съезда всесоюз. териол. об-ва АН СССР. М. 1982. Т. 1. С. 243-244.
23. *Роженко М. В.* Сучасне поширення і чисельність європейської норки (*Mustela lutreola* L.) в пониззях ріки Дністер // Зоол. дослідження в Україні на межі тисячоліть: Тези доп. Всеукр. зоол. конф. Кривий Ріг. 2001. С. 148-149.
24. *Роман Е. Г.* Млекопитающие семейства куньих (*Mutelidae*) Азово-Черноморского региона Украины // Вестн. зоологии. 2000. № 14. С. 129-135.
25. *Селюнина З. В.* Видовое разнообразие, распределение по участкам, динамика численности млекопитающих Черноморского заповедника // Видовое разнообразие млекопит. в нектор. районах Украины: Препр. / Ин-т зоол. АН УССР. К.: 1992. С. 34-51.
26. *Сидорович В. Е.* Экологический анализ плотности населения полуводных хищников // Заповедники Белоруссии. Минск, 1988. № 12. С. 123-126.
27. *Сидорович В. Е.* Норки, выдра, ласка и другие куньи. Минск: Ураджай, 1995. 191 с.
28. *Сиренко В. А., Мартынов В. В.* Фауна наземных позвоночных Украинского степного природного заповедника (пресмыкающиеся, птицы, млекопитающие) // Тр. филиала УСПЗ «Каменные Могилы». К.: Фитосоцицентр, 1998. Вып. 1. С. 63–82.
29. *Сокур І. Т.* Ссавці фауни України І їх господарське використання. К.: Рад. школа, 1960. 211 с.
30. *Сулик В. Г.* Куньи Луганского заповедника и его окрестностей // Матер. всесоюз. совещ. по эколог. основам охр. и рац. исполъз. хищн. млекопитающих. М. 1979. С. 343-344.
31. *Терновский Д. В.* Биология куницеобразных. Новосибирск: Наука, 1977. 280 с.
32. *Терновский Д. В.* Сохранение русской (европейской) норки, исчезающей из мировой фауны // Редкие назем. позвоночные Сибири: Материалы науч. конф. 1988. Новосибирск. 1988. С. 246-248.
33. *Туманов И., Зверев Е.* Европейская норка: ареал и запасы в СССР // Охота и охот. хоз-во. 1984. № 11. С. 24-25.
34. *Фёдоров С.* Краткий очерк охоты и охотничьего хозяйства Херсонского округа за 1924 г. // Укр. охотник и рыболов. 1926. № 11. С. 23- 23.
35. *Шапков Э. В.* Изменения численности европейской норки, выдры и выхухолы за последние 25 лет // Бюлл. МОИП: Отд. биологии. 1977. Т. 82. № 1. С. 23-28.
36. *Шнаревич И. Д.* Млекопитающие Советской Буковины // Животный мир Советской Буковины. Черновцы: Изд-во ЧГУ, 1959. С. 5-65.
37. *Bevanger K., Ålbu Ø.* Konkurransen mellom mink og oter? // Fauna. Stockholm. 1987. Vol. 40. N 1. P. 20-22.
38. *Chanudet F., Saint G. M.-Ch.* La répartition du vison européen (*Mustela lutreola*) dans le sud-ouest de la France // Ann. Soc. sci. natur. Charente-Maritime. 1981. Vol. 6. N 8. P. 851-858.

39. *Johansson I.* Korsning mellan inavelslinjer // *Våra pälsdjur.* 1962. N 14. P. 363-365.
40. *Proulx G., McDonnell J. A., Gilbert F. F.* The effect of water level fluctuations on Muskrat, *Ondatra zibethikus*, predation by Mink, *Mustela vison* // *Can. Field-Natur.* 1987. Vol. 101. N 1. P. 89-92.
41. *Thompson H. V.* Wild mink // *Agrikulture.* 1964. Vol. 71. N 12. P. 564-567.
42. *Westman K.* Minkin levinneisydestä suomessa // *Suomen riistä.* 1966. N 18. P. 101-116.

**DISTRIBUTION AND AMOUNT OF THE EUROPEAN MINK
(*MUSTELA LUTREOLA* L., 1766) IN UKRAINE**

A. Volokh

*Taurian State Agrotechnical Academy
Bohdan Khmelnytsky prospect, 18, Melitopol, 72312, Ukraine
e-mail: herpetology@mediana.net.ua*

The results of the research of the European mink in Ukraine are available. The reasons of decreasing of its areal and amount in the different natural zones are analysed. Supplements as to organization of monitoring, protection and restoration of the European mink and other seldom mammals are given.

Key words: area, population, European mink, basin, species, Ukraine.

Стаття надійшла до редколегії 23.08.2004

Прийнята до друку 29.09.2004